

O'zbekiston Respublikasi
Maktabgacha va maktab
ta'limi vazirligi

ISSN: 2992-9008
UDK: 37

TA'LIM VA TARAQQIYOT

Ilmiy-uslubiy jurnali

2026-YIL 5-SON

www.journal.namspi.uz

Bosh muharrir: Namangan davlat pedagogika instituti rektori B.E.Xusanov
Mas'ul muharrir: Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor M.R.Qodirxonov
Mas'ul muharrir o'rinbosari: Ilmiy tadqiqotlar, innovatsiyalar va ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlash bo'limi boshlig'i J.A.Yuldashev

TAHRIR HAY'ATI

Aniq va tabiiy fanlar: k.f.d., prof. Sh.Abdullayev, f-m.f.d., dots. R.Xakimov, k.f.d., prof. N.Vohidova, k.f.d., dots. M.Qodirxonov, b.f.d., dots. A.Batashov, f-m.f.n., dots., T.Abdullayev, p.f.n., dots. M.Eshnazarova, p.f.n., dots. G'.Nafasov, p.f.n., dots. M.Boltayeva.

Texnika fanlari: t.f.d., prof. A.Umarov, t.f.d., prof. A.Qayumov, PhD, dots. Sh.Xudoyqulov, PhD, dots. Abdunazarov.

Ijtimoiy-gumanitar fanlar: s.f.d., prof. T.Fayzullayev, tar.f.d., prof. A.Rasulov. f.f.d., prof. M.Ismoilov, i.f.d., dots. N.Sotivoldiyev, t.f.n., dots. A.Isoqboyev, f.f.n., dots. O.Mamatov, t.f.n., dots. Z.Haydarov, PhD. J.Yuldashev, PhD. A.Abdullayev.

Pedagogika fanlari: p.f.d., prof. B.Xodjayev, p.f.d., prof. X.Najmiddinova, p.f.d., prof. T.Ismoilov, p.f.d., prof. S.Abdullayev. p.f.d., prof., M.Y.Sobirova, p.f.d., prof., R.Zamilova, p.f.d., prof. Sh.Xujamberdiyeva, p.f.d., dost. M.Asqarova, PhD, dots. M.Asranboyeva.

Filologiya fanlari: fil.f.d., prof. N.Uluqov, fil.f.d., prof. H.Usmanova, f.f.d., dots. X.Shokirova, p.f.n., dots. S.Misirov, p.f.n., dots. Sh.Ubaydullayev, PhD., dots. P.Lutfullayev, PhD., dots. M.Yakubbayev.

Texnik muharrir: R.Tursunov

Tahririyat manzili: Namangan shahri, Uychi ko'chasi, 316-uy.

Pochta indeksi: 160136, **Faks:** (0369) 227-27-21,

Email: Info@namspi.uz

"Ta'lim va taraqqiyot" ilmiy-uslubiy jurnali elektron to'plam sifatida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi **Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi (AOKA)ning 2022-yil 25-oktabrdagi № 045044 raqamli guvohnomasi** asosida chop etiladi. Jurnal **Oliy Attestatsiya komissiyasining 2024-yil 30-noyabrdagi (№ 364/5) yig'ilishi qaroriga asosan pedagogika fanlari bo'yicha falsafa fanlari doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiya ishlari yuzasidan asosiy ilmiy natijalarini chop etish uchun tavsiya etilgan.** UDK: 37, Xalqaro standartlashtirish raqami (ISSN): 2992-9008.

Maqolalarning ilmiy saviyasi va keltirilgan ma'lumotlar uchun mualliflar javobgar hisoblanadi.

HARBIY TA'LIM MUASSASALARIDA O'QUV MASHG'ULOTLARINI TASHKIL ETISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

To'rayev Sanjar Tohir o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi Ixtisoslashtirilgan o'quv markazi o'qituvchisi,

Tel:+998970021249, E-mail: sanjarturayev@gmail.com

Annotatsiya. Zamonaviy geosiyosiy sharoitda harbiy xizmatchilarning kasbiy tayyorgarlik darajasini oshirish davlat xavfsizligini ta'minlashning ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylanmoqda, biroq harbiy ta'lim muassasalarida o'quv mashg'ulotlarini tashkil etishning nazariy-metodologik asoslari hanuzgacha yetarli darajada tizimlashtirilmagan. Tadqiqotning maqsadi tinglovchilarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishga yo'naltirilgan o'quv mashg'ulotlarini tashkil etishning pedagogik modelini ishlab chiqish va asoslashdir. Tadqiqot jarayonida nazariy tahlil, pedagogik kuzatuv, qiyosiy-tipologik usul hamda pedagogik tajriba-sinov ishlari qo'llanildi. Olib borilgan tadqiqot natijasida o'quv mashg'ulotlarining samaradorligini belgilovchi tashkiliy-pedagogik shartlar aniqlandi va didaktik tamoyillar tizimi ishlab chiqildi. Muallif tomonidan taklif etilgan pedagogik model simulyatsiyaga asoslangan ta'lim, vaziyatli o'qitish hamda mission command tamoyillarini integratsiyalashgan holda, nazariy bilim va amaliy ko'nikma o'rtasidagi uzilishni bartaraf etishga xizmat qiladi. Tadqiqotning ilmiy yangiligi harbiy ta'lim muassasalari sharoitiga moslashtirilgan kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan integral modelning yaratilganligida namoyon bo'ladi. Natijalarning amaliy ahamiyati ularni harbiy o'quv muassasalari o'quv dasturlarini takomillashtirishda foydalanish imkoniyatida ko'rinadi. Xulosa qilib aytganda, taklif etilgan model harbiy ta'lim sifatini tubdan yaxshilash uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: baholash, blended learning, diagnostika, didaktika, harbiy yo'riqchi, kursant, gibril, harbiy pedagogika, harbiy ta'lim, kompetensiyaviy yondashuv, mission command, motivatsiya, o'quv mashg'ulotlari, pedagogik asoslar, pedagogik model, refleksiya, scenario-based learning, simulation-based learning, ta'lim texnologiyalari.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ УЧЕБНЫХ ЗАНЯТИЙ В ВОЕННО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

Аннотация. В современных геополитических условиях повышение уровня профессиональной подготовки военнослужащих становится одним из приоритетных направлений обеспечения государственной безопасности, однако теоретико-методологические основы организации учебных занятий в военно-образовательных учреждениях до сих пор недостаточно систематизированы. Целью исследования является разработка и обоснование педагогической модели организации учебных занятий, направленной на формирование профессиональных компетенций обучающихся. В ходе исследования применялись теоретический анализ, педагогическое наблюдение, сравнительно-типологический (сравнительно-типологический)

метод, а также опытно-экспериментальная работа. В результате проведенного исследования определены организационно-педагогические условия, определяющие эффективность учебных занятий, и разработана система дидактических принципов. Предложенная автором педагогическая модель служит устранению разрыва между теоретическими знаниями и практическими навыками за счет интеграции принципов симуляционного обучения, ситуативного обучения (case-study) и концепции mission command (управления на основе миссии). Научная новизна исследования заключается в создании интегральной модели, основанной на компетентностном подходе, адаптированном к условиям военно-образовательных учреждений. Практическая значимость результатов проявляется в возможности их использования при совершенствовании учебных программ военных учебных заведений. Подводя итог, предложенная модель служит основой для кардинального повышения качества военного образования.

Ключевые слова: оценка, смешанное обучение (blended learning), диагностика, дидактика, военный инструктор, курсант, гибрид, военная педагогика, военное образование, компетентностный подход, управление на основе миссии (mission command), мотивация, учебные занятия, педагогические основы, педагогическая модель, рефлексия, обучение на основе сценариев (scenario-based learning), симуляционное обучение (simulation-based learning), образовательные технологии.

PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF ORGANIZING EDUCATIONAL TRAINING IN MILITARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Abstract. In modern geopolitical conditions, improving the level of professional training of military personnel is becoming one of the priority areas for ensuring state security; however, the theoretical and methodological foundations for organizing educational training in military educational institutions remain insufficiently systematized. The purpose of the study is to develop and substantiate a pedagogical model for organizing educational training aimed at developing the professional competencies of trainees. The study utilized theoretical analysis, pedagogical observation, comparative-typological methods, and experimental work. As a result, the organizational and pedagogical conditions determining the effectiveness of educational training were identified, and a system of didactic principles was developed. The pedagogical model proposed by the author serves to bridge the gap between theoretical knowledge and practical skills by integrating simulation-based learning, scenario-based learning, and mission command principles. The scientific novelty of the study lies in the creation of an integral model based on a competence-based approach adapted to the environment of military educational institutions. The practical significance of the results is reflected in the possibility of using them to improve the curricula of military educational institutions. In conclusion, the proposed model serves as a basis for fundamentally improving the quality of military education.

Keywords: assessment, blended learning, diagnostics, didactics, military instructor, cadet, hybrid, military pedagogy, military education, competence-based approach, mission command, motivation,

educational training, pedagogical foundations, pedagogical model, reflection, scenario-based learning, simulation-based learning, educational technologies.

KIRISH

Harbiy ta'lim muassasalarida o'quv jarayonini samarali tashkil etish zamonaviy pedagogikaning eng dolzarb va murakkab yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur soha ikki mustaqil tizimning kesishish nuqtasida joylashgan bo'lib, bir tomondan umumiy pedagogika va didaktikaning fundamental qonuniyatlari, ikkinchi tomondan esa harbiy xizmatning o'ziga xos ekstremal sharoitlari (psixologik yuklama, vaqt taqchilligi, jangovar muhitga yaqinlashtirilganlik). Shu sababli, harbiy ta'limni faqatgina fuqarolik didaktikasi andozalari yoki faqat taktik qoidalarga tayanib loyihalash metodologik jihatdan kutilgan samarani bermaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

O'zbek pedagogika maktabining vakillari ko'pincha o'quv jarayonini tashkil etishni faollashtirish va individuallashtirish tamoyillari orqali ko'rib chiqadilar. M.Quronov tomonidan ilgari surilgan yondashuvlarda ta'lim jarayonining tashkiliy-metodik asoslari tinglovchining mustaqil bilim faoliyatini rag'batlantirish bilan bog'lab tushuntiriladi. Bu g'oya harbiy ta'lim sharoitida alohida ahamiyat kasb etadi, chunki zamonaviy jangovar harakatlar faqat buyruqni ijro etishni emas, balki tezkor, mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini talab qiladi. Biroq bu yondashuvning cheklovi shundaki, u asosan fuqarolik ta'limi kontekstida ishlab chiqilgan va harbiy intizom, bo'ysinuvchanlik, vaqt bosimi kabi omillarni hisobga olmaydi.

Jumladan, N.A.Muslimov ishlarida kasbiy ta'lim metodikasi va o'qituvchi (yo'riqchi) kompetentligi masalalari markaziy o'rin egallaydi. Bu yondashuvning harbiy ta'limga tatbiq etilishi muhim, chunki harbiy yo'riqchining kasbiy tayyorgarligini nazariy bilim bilan amaliy ko'nikmani birlashtira olish qobiliyati o'quv mashg'ulotining samaradorligini belgilaydigan asosiy omillardan biridir. Shu bilan birga, Muslimov konsepsiyasi yo'riqchining pedagogik kompetentligiga e'tibor qaratib, uning harbiy-

amaliy kompetentligi bilan integratsiyasi masalasini ochiq qoldiradi bu aynan biz aniqlamoqchi bo'lgan tadqiqot bo'shlig'idir.

R.H.Jo'rayev va R.Ishmuxamedov ishlarida interfaol va innovatsion ta'lim texnologiyalari masalasi ilgari suriladi. Ishmuxamedovning interaktiv metodlar bo'yicha ishlab chiqilgan yondashuvlari ayniqsa diqqatga sazovor, chunki harbiy mashg'ulotlarning ko'p qismi (mashqlar, simulyatsiyalar, jamoaviy topshiriqlar) tabiatan interfaol xususiyatga ega. Ammo bu g'oyalar asosan maktab va oliy ta'lim sinflari uchun moslashtirilgan bo'lib, ularni yopiq, intizomga asoslangan harbiy muhitga ko'chirishda metodik moslashtirish zarurati paydo bo'ladi. Masalan, erkin muhokama formatining harbiy buyruq tizimi bilan muvozanatlanishi alohida nazariy izlanishni talab qiladi.

B.Xodjayev va Sh.Sharipov ta'lim sifatini boshqarish va pedagogik diagnostika masalalari bilan shug'ullanadilar. Ularning g'oyalari o'quv natijalarini baholash mezonlari nuqtai nazaridan qimmatli, biroq harbiy ta'limda baholash nafaqat bilim, balki jangovar tayyorgarlik, jismoniy bardoshlilik va psixologik barqarorlikni ham qamrab olishi kerak. Bu ko'p o'lchovli baholash tizimi ularning asl modelida to'liq qamrab olinmagan.

U.N.Nishonaliyev va A.Xoliqov ishlarida ta'lim mazmunini loyihalashtirish va kompetentsiyaviy yondashuv masalalari ko'rib chiqilgan. Kompetentsiyaviy yondashuv g'oyasi xalqaro harbiy ta'lim standartlari (masalan, Competency-Based Military Training) bilan nazariy yaqinlikka ega, biroq o'zbek mualliflari tomonidan bu yondashuv hali harbiy soha xususiyatlariga moslashtirilmagan.

Xalqaro pedagogik nazariyalar va tanqidiy sintezni ko'rib chiqadigan bo'lsak, xalqaro ta'lim jarayonini tashkil etishning nazariy negizini quyidagi yondashuvlar tashkil etadi:

Benjamin Blunning taksonomiyasi bilim, tushunish, qo'llash, tahlil, sintez va baholash bosqichlarini ierarxik tartibda joylashtiradi. Harbiy ta'lim kontekstida bu model alohida ahamiyatga ega, chunki harbiy ko'nikmalarni shakllantirish aynan shu

mantiqqa amal qiladi, jumladan avval nazariy bilim, keyin amaliy ko'nikma, so'ngra murakkab vaziyatlarda mustaqil tahlil va qaror qabul qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

John Deweyning tajriba orqali o'rganish falsafasi harbiy ta'limning amaliy yo'nalishi bilan tabiiy mos bo'lib, harbiy mashg'ulotlarning aksariyati nazariyadan ko'ra amaliyotga asoslangan. Bu ziddiyatni qanday hal qilish ya'ni qanday qilib amaliy-tajribaviy o'rganishni saqlab qolgan holda harbiy intizomni buzmaslik keng o'rganilmagan muammolardan biri sanaladi.

David Kolbning tajribaviy o'rganish sikli (aniq tajriba, fikrlash-kuzatish, mavhum kontseptuallashtirish, faol eksperimentlash) harbiy simulyatsiya va mashqlardan keyingi tahlil (after-action review) amaliyoti bilan metodologik jihatdan yaqin. Aslida ko'p zamonaviy harbiy ta'lim tizimlarida after-action review jarayoni Kolb siklining amaliy ko'rinishi sifatida talqin etilishi mumkin. Bu bizning original modelimiz uchun muhim nazariy ko'prik bo'lib xizmat qiladi.

Robert Gagnening o'qitishning to'qqiz bosqichi (e'tiborni jalb qilish, maqsaddan xabardor qilish, oldingi bilimni faollashtirish, mazmunni taqdim etish va hokazolar) tizimli o'quv mashg'ulotini loyihalashtirish uchun aniq amaliy algoritm beradi. Bu model harbiy mashg'ulot rejalashtirishda foydali, biroq u ko'proq individual darsni loyihalashtirishga yo'naltirilgan bo'lib, ko'p kunlik yoki ko'p haftalik kompleks harbiy tayyorgarlik dasturlarini tashkil etish darajasida kengaytirishni talab qiladi.

Donald Schonning amaliyotdagi mulohaza (reflective practitioner) konsepsiyasi tinglovchining o'z faoliyatini doimiy ravishda tahlil qilib, takomillashtirishi g'oyasiga asoslanadi. Bu g'oya bizning modelimizdagi "Reflektiv komponent" uchun nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

V.A.Slastenin, Yu.K.Babanskiy va A.A.Verbitskiy postsovet pedagogika maktabining vakillari sifatida ta'lim jarayonini optimallashtirish (Babanskiy), pedagogik faoliyat tizimi (Slastenin) va kontekstli o'qitish (Verbitskiy) nazariyalarini ishlab chiqqanlar. Verbitskiyning kontekstli o'qitish nazariyasi o'quv faoliyatini bo'lajak kasbiy

faoliyat kontekstida tashkil etish harbiy ta'lim uchun ayniqsa dolzarb, chunki harbiy o'quv muassasalaridagi mashg'ulotlarning asosiy mazmuni bevosita kelajakdagi jangovar vazifalar kontekstida quriladi. Biroq bu o'qitishning umumiy cheklovi shundaki, ular sovet davri markazlashgan ta'lim modeli sharoitida shakllangan bo'lib, zamonaviy moslashuvchan, texnologiyaga asoslangan ta'lim muhitiga to'liq mos kelmaydi.

Bugungi kunda xorijiy harbiy ta'lim tajribasining tizimi va zamonaviy usullari tahlili quyidagilarni ko'rsatmoqda:

AQSH harbiy ta'lim tizimi – West Point (AQSH Armiyasi harbiy akademiyasi), Naval Academy (Harbiy-dengiz akademiyasi) va Air Force Academy (Harbiy-havo kuchlari akademiyasi) – dunyodagi eng institutsionallashtirilgan va uzoq muddatli tajribaga ega harbiy ta'lim tizimlaridan biri hisoblanadi. Ushbu akademiyalarning o'quv mashg'ulotlarini tashkil etish amaliyotida o'ziga xos xususiyatlari mavjud.

Birinchidan, kompetensiyaga asoslangan tayyorgarlik tamoyili nafaqat nazariy deklaratsiya, balki har bir fanning aniq o'lchanadigan natija ko'rsatkichlari orqali amalga oshiriladi. AQSH tajribasida natija ko'rsatkichlari nafaqat fan, balki har bir alohida mashg'ulot darajasida ham belgilanadi bu O'zbekiston harbiy ta'lim muassasalari uchun amaliy jihatdan tatbiq etilishi mumkin bo'lgan, nisbatan kam xarajat talab qiluvchi yo'nalish hisoblanadi.

Ikkinchidan, ssenariy asosidagi o'qitish AQSH harbiy akademiyalarida mashg'ulotning markaziy formatiga aylangan. Bunda tinglovchilarga to'liq aniqlanmagan, ko'p o'zgaruvchan vaziyat taqdim etiladi va ular cheklangan vaqt ichida, cheklangan ma'lumot asosida qaror qabul qilishlari talab etiladi. Mualliflik nuqtai nazaridan, bu yondashuv mustaqil ssenariy asosidagi mashq bilan to'g'ridan-to'g'ri uyg'unlashadi va O'zbekiston sharoitida joriy etilishi eng katta pedagogik samara beradigan yo'nalishlardan biri sifatida baholanishi mumkin.

Uchinchidan, Competency-Based Military Training (CBMT) va Mission command training (missiya-boshqaruv tayyorgarligi) tushunchasi markazlashgan buyruq berish o'rniga, quyi bo'g'in komandirlariga vaziyatga moslashuvchan tashabbus ko'rsatish vakolatini berishga asoslanadi. Bu yondashuvni tanqidiy baholaganda O'zbekiston harbiy ta'lim tizimiga to'g'ridan-to'g'ri, tanqidsiz ko'chirib o'tkazish noto'g'ri bo'ladi, chunki milliy harbiy madaniyat, buyruqbozlik oid huquqiy-institutsional me'yorlar farqlanadi. Shu sababli, mualliflik pozitsiyasi shundan iboratki, mission command g'oyasini emas, balki uning pedagogik mohiyatini, ya'ni mashg'ulot davomida harbiy xizmatchiga bosqichma-bosqich, nazorat qilingan tarzda mustaqil qaror qabul qilish maydonini kengaytirish tamoyilini moslashtirish maqsadga muvofiqdir.

Simulation-Based Military Education zamonaviy harbiy ta'limda real jangovar vaziyatlarni xavfsiz, takrorlanuvchan sharoitda modellashtirish imkonini beradi. Bu yondashuvlarning afzalligi xato qilish narxini pasaytirish va murakkab vaziyatlarni ko'p marta mashq qilish imkoniyatini beradi. Kamchiliklari yuqori texnologik va moliyaviy xarajat, shuningdek simulyatsiya muhitining real jangovar stress darajasini to'liq qayta yarata olmasligi.

Turkiya Milliy Mudofaa Universitetining tajribasi O'zbekiston uchun ayniqsa qiziqarli qiyosiy obyekt hisoblanadi, chunki ikki davlat o'rtasida tarixiy-madaniy yaqinlik, shuningdek, harbiy ta'lim tizimini modernizatsiya qilish bo'yicha o'xshash institutsional sharoitlar mavjud. Turkiya tajribasida e'tiborga molik jihati harbiy ta'limning bosqichlilik tamoyili, ya'ni harbiy muassasalarda o'qitishda uzluksiz, izchil kompetensiyaviy o'sish ta'minlanadi.

Turkiya tajribasi shuni ko'rsatadiki dron va kiber-taktikani o'qitish harbiy ta'limning boshlang'ich bosqichidanoq amaliyotga kiritiladi, shu bilan bir qatorda Suriya, Iroq, Liviya va Qorabog' urushlarida orttirilgan tajribalar o'quv dasturlariga zudlik bilan tatbiq etiladi.

NATO mamlakatlari harbiy ta'lim tizimlarida kuzatiladigan umumiy tendentsiya aralash ta'lim va raqamli jang maydoni texnologiyalarining o'quv mashg'ulotlariga integratsiyalashganligidir. Bunda nazariy-auditoriya mashg'uloti, masofaviy elektron ta'lim moduli va amaliy maydon mashg'uloti yagona didaktik zanjirga birlashtiriladi.

O'zbekiston, AQSh, Turkiya va NATO orasidagi farqlar

Mezon	O'zbekiston	AQSh	Turkiya	NATO standartlari
Boshqaruv falsafasi	Asosan markazlashgan, buyruq-ijro mantig'iga yaqin	Mission Command — tashabbuskor, mustaqil qaror qabul qilish	An'anaviy va zamonaviy uyg'unlik mavjud	Standartlashtirilgan, lekin moslashuvchan
Texnologik baza	Cheklangan, rivojlanish bosqichida	Yuqori va keng simulyatsiya infratuzilmasi	O'rta-yuqori	Yuqori, a'zo davlatlar o'rtasida farqlanadi
Pedagogik-nazariy negiz	Kuchli umumpedagogik meros, harbiy sohaga moslashtirilmagan	Amaliy-tatbiqiy yo'nalish kuchli	Tarixiy merosi va NATO standartlari sintezi	Kompetentsiyaviy, standartlashtirilgan
Yo'riqchi tayyorgarligi	Pedagogik yo'nalish ustun, harbiy-amaliy integratsiya zaif	Harbiy va pedagogik kompetentlik integratsiyalashgan	O'tish jarayonida	Standartlashtirilgan yo'riqchi sertifikatitsiyasi
Baholash tizimi	Asosan bilim-markazli baholash	Ko'p o'lchovli (kompetentsiya-markazli) baholash	Aralash model	Kompetentsiyaviy mezonlar

1-jadval. O'zbekiston, AQSh, Turkiya va NATO harbiy ta'lim tizimlarining qiyosiy tahlili

Bu jadvaldan ko'rinadiki, O'zbekiston va Turkiya o'rtasidagi farq nisbatan kichik (ikkalasi ham turkiy davlat, etnik birligi), biroq O'zbekiston va AQSh va NATO o'rtasidagi farq institutsional falsafa darajasida chuqurroq bu farq shunchaki texnologik orqada qolish emas, balki ta'lim falsafasining tubdan boshqacha mantiqiy negizidan kelib chiqadi.

O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni ta'lim tizimining umumiy tamoyillarini, jumladan ta'lim sifatini ta'minlash, uzluksizlik va izchillik tamoyillarini belgilaydi va bu tamoyillar harbiy ta'lim muassasalariga ham tatbiq etiladi, biroq harbiy ta'limning o'ziga xos jihatlari alohida tartibga soluvchi maxsus normalarni talab etadi. Global tendensiyalar fonida O'zbekiston harbiy ta'lim tizimining hozirgi holatini tahlil qilganda, quyidagi muammoli zonalar ajralib chiqadi.

Birinchidan, harbiy ta'lim muassasalarida o'quv mashg'ulotlarini tashkil etish jarayoni umumiy didaktika nazariyalariga asoslanishi bilan birga, harbiy institutsional muhitning o'ziga xos xususiyatlarini qattiq intizom, jamoaviy mas'uliyat, operativ vaqt cheklovi va yuqori stress sharoitida qaror qabul qilish zaruratini alohida hisobga oluvchi mustaqil pedagogik modelni talab etadi.

Ikkinchidan, o'zbek pedagogika maktabining boy nazariy merosi asosan fuqarolik ta'limi kontekstida rivojlangan bo'lib, harbiy ta'limning o'ziga xos institutsional muhitiga moslashtirilgan alohida nazariy model mavjud emas.

Uchunchidan, mavjud amaliyotda o'quv mashg'ulotlarini tashkil etish ko'pincha ko'rsatmani ijro etish mantiqiga asoslanib, harbiy xizmatchining mustaqil vaziyatli tahlil va qaror qabul qilish kompetensiyasini yetarlicha rivojlantirmaydi, bu esa zamonaviy gibril va o'zgaruvchan harbiy muhit talablariga to'liq javob bermaydi.

To'rtinchidan, kompetentsiyaviy yondashuv umumiy ta'lim sohasida nazariy jihatdan tanilgan, biroq uning harbiy ko'nikma va jangovar tayyorgarlikka xos o'ziga xos kompetentsiya tarkibiy qismlariga aylantirilishi alohida ishlanmagan.

Shu sababli AQSH, Turkiya, NATO mamlakatlaridagi ssenariy asosidagi o'qitish, formativ jarayonli diagnostika va aralash ta'lim tamoyillari O'zbekiston harbiy ta'lim tizimiga mexanik ko'chirish emas, balki tanqidiy moslashtirish orqali tatbiq etilishi lozim.

Model qurilishining nazariy-metodologik asoslanishi

Model yaratishdan oldin, uning qurilish mantiqini izohlash zarur. Model yetti komponentdan iborat bo'lib, ular ikkita o'zaro bog'liq mantiqiy zanjirni tashkil etadi.

1. Statik tarkibiy zanjir — maqsad, mazmun, texnologiya (nima o'qitiladi va qanday).

2. Dinamik jarayoniy zanjir — motivatsiya, diagnostika, refleksiya, kompetentsiya shakllanishi (jarayon qanday harakatlanadi va natijaga aylanadi).

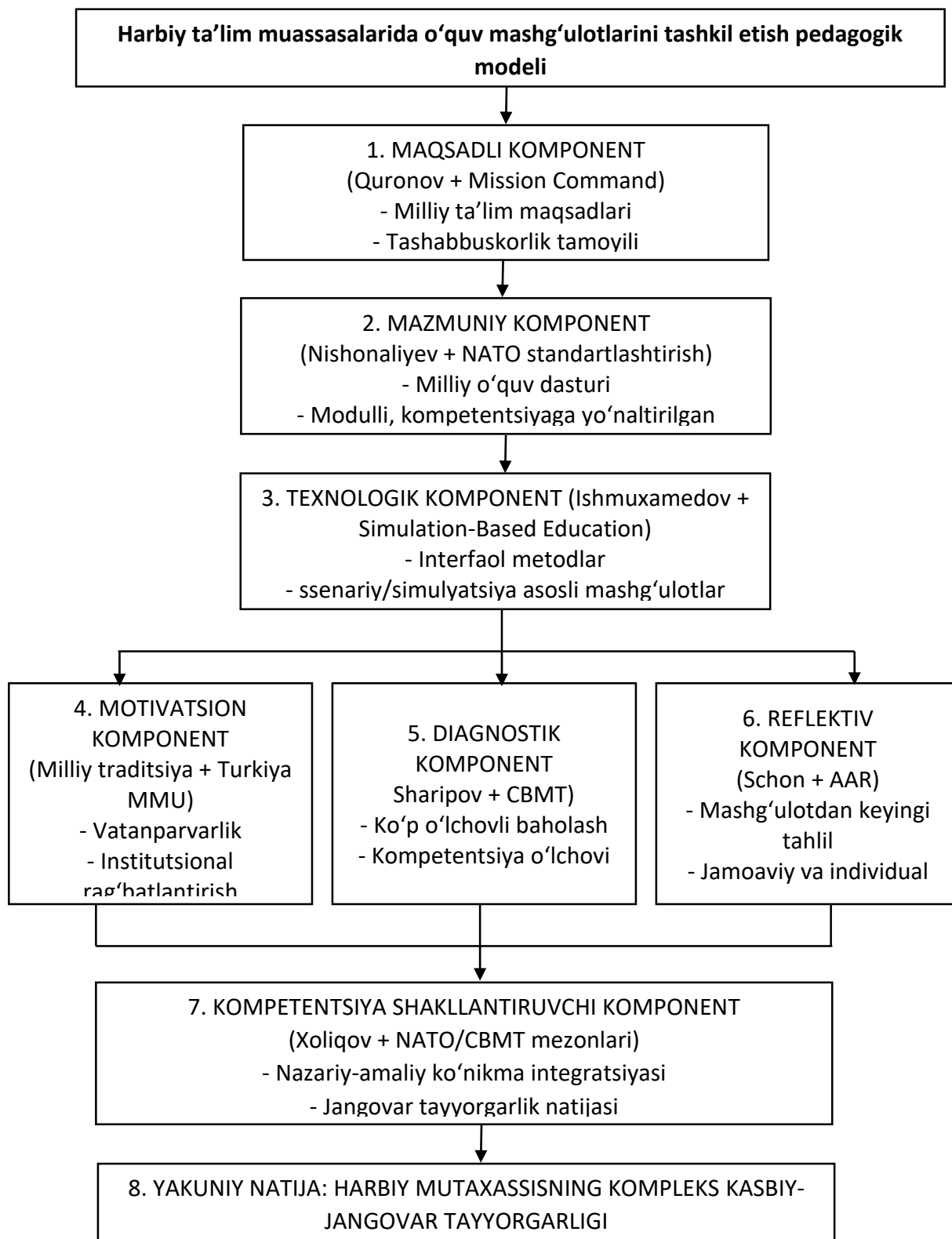
Bu ikki zanjirning bir-biriga uzluksiz ta'sir ko'rsatishi modelning markaziy g'oyasidir chunki harbiy ta'limda mazmun va jarayon hech qachon bir-biridan ajratilgan holda mavjud bo'lmaydi, har bir mashg'ulot bir vaqtning o'zida bilim beradi, motivatsiyani shakllantiradi va harbiy xizmatchining real jangovar tayyorgarligini diagnostika qiladi.

Komponent	Asosiy nazariy manba	Moslashtirish mantig'i
Maqsadli komponent	O'zbek pedagogik traditsiyasi (Quronov) + AQSh Mission Command falsafasi	Milliy ta'lim maqsadlari tashabbuskorlik tamoyili bilan boyitiladi
Mazmuniy komponent	Nishonaliyev (mazmun loyihalashtirish) + NATO standartlashtirish tamoyili	Milliy o'quv dasturi xalqaro modulli tuzilma bilan uyg'unlashtiriladi
Texnologik komponent	Ishmuxamedov (interfaol metodlar) + Simulation-Based Military Education	Interfaol metodlar simulyatsiya texnologiyalari bilan kengaytiriladi

Komponent	Asosiy nazariy manba	Moslashtirish mantig'i
Motivatsion komponent	O'zbek pedagogik traditsiyasi + Turkiya MMU tajribasi	Milliy-vatanparvarlikni rag'batlantirish bilan birlashtiriladi
Diagnostik komponent	Sharipov (pedagogik diagnostika) + Kompetentsiyaviy baholash	An'anaviy bilim nazorati ko'p o'lchovli kompetentsiya o'lchovi bilan kengaytiriladi
Reflektiv komponent	Schon (reflektiv amaliyotchi) + AQSh After-Action Review amaliyoti	Individual refleksiya jamoaviy tahlilga aylantiriladi
Kompetentsiya shakllantiruvchi komponent	Xoliqov (kompetentsiyaviy yondashuv) + NATO standartlari	Milliy kompetentsiya ta'rifi xalqaro mezonlar bilan kalibrlanadi

2-jadval. Model komponentlarining nazariy manbalari va moslashtirish mantig'i

Modelning grafik tasviri (sxematik diagramma) quyidagi sxema modelning yetti komponentdan iborat tuzilmasini va ular orasidagi o'zaro bog'liqlikni, jumladan teskari aloqa mexanizmini aks ettiradi.

1-rasm. Harbiy ta'lim muassasalarida o'quv mashg'ulotlarini tashkil etishning yetti komponentli pedagogik modeli

Teskari aloqa (7-komponentdan 1-komponentga: natija tahlili asosida maqsadlar va mazmun doimiy ravishda qayta ko'rib chiqiladi).

Komponentlarning izohli tavsifi

Maqsadli komponent — ikki darajali maqsad tizimini nazarda tutadi, bunda strategik daraja (davlat mudofaa ehtiyojlari, milliy harbiy doktrina) va operativ daraja (har bir mashg'ulotning aniq, o'lchanadigan natijasi). Mission Command falsafasidan olingan tashabbuskorlik tamoyili shu yerda namoyon bo'ladi. Maqsad faqat "nimani bilishi kerak" emas, balki "qanday vaziyatda mustaqil qaror qabul qila olishi kerak" tarzida shakllantiriladi.

Mazmuniy komponent — o'quv dasturi modulli tuzilmada quriladi, bu NATO standartlashtirish tamoyilidan olingan bo'lib, har bir modul aniq kompetentsiya bilan bog'lanadi va boshqa modullarga moslashtirilishi mumkin. Bu ayni paytda, milliy o'quv dasturining o'ziga xosligini saqlab qoladi.

Texnologik komponent — interfaol metodlar (munozara, kichik guruh ishlari, keys-stadi) bilan simulyatsiya texnologiyalarini (taktik o'yinlar, virtual mashqlar) birlashtiradi. Muhim nuqta bu komponent O'zbekiston resurs sharoitiga moslashtirilgan bosqichma-bosqich tatbiq etish strategiyasini nazarda tutadi.

Parallel komponentlar — (Motivatsion, Diagnostik, Reflektiv). Bu uch komponent atayin parallel (vertikal ketma-ketlikda emas) joylashtirilgan, chunki ular bir vaqtning o'zida, doimiy ravishda ishlaydi va har bir mashg'ulot davomida kursant bir vaqtning o'zida motivatsiyalanadi, diagnostika qilinadi va refleksiya jarayonida bo'ladi. Bu modelning yagona jihatlaridan biri ko'p mavjud modellarda bu uch jarayon ketma-ket bosqich sifatida berilgan, biz ularni bir-biriga uzluksiz ta'sir ko'rsatuvchi parallel jarayon sifatida taklif qilamiz.

Kompetentsiya shakllantiruvchi komponent — modelning yakuniy integrativ komponenti, unda barcha oldingi olti komponentning natijasi yagona o'lchanadigan kompetentsiya profiliga aylanadi.

Teskari aloqa mexanizmi modelning yana bir muhim jihati chiziqli emas, siklik tuzilma. Yettinchi komponentdagi natija tahlili birinchi komponentdagi maqsadlarni qayta ko'rib chiqishga asos beradi, bu Kolb sikli mantiqini institutsional darajaga ko'taradi.

Qiyosiy tahlil — xorijiy tajribaning O'zbekistonga tatbiq etilishi:

Tahlil mezonlari — xorijiy tajribaning O'zbekiston sharoitida tatbiq etilish darajasini baholash uchun uch mezon qo'llanildi. Birinchidan, institutsional-madaniy moslik, amaliyotda O'zbekiston harbiy ta'lim madaniyati va boshqaruv an'analari bilan ziddiyatga kirmasligi. Ikkinchidan, resurs-infratuzilma real imkoniyati amaliyot uchun zarur moliyaviy, texnologik va kadr resurslarining mavjudligi. Uchinchidan, huquqiy-me'yoriy moslik amaliyotning mavjud milliy qonunchilik va harbiy nizomlarga ziddiyatsiz integratsiya imkoniyati. Har bir amaliyot shu uch mezon bo'yicha baholanib, uch toifaga ajratildi.

After-Action Review (mashg'ulotdan keyingi jamoaviy tahlil) — bu amaliyot maxsus texnologik infratuzilmani talab qilmaydi u faqat tashkiliy metodik intizomni talab qiladi. Kolb sikli va Schon reflektiv amaliyoti bilan nazariy uyg'unlikka ega bo'lib, mavjud o'zbek pedagogik metodikasi bilan ham ziddiyatga kirmaydi. Shu sababli bu amaliyot darhol, qo'shimcha resurs talab qilmagan holda joriy etilishi mumkin bo'lgan amaliyot sifatida baholanadi.

Interfaol o'qitish metodlarining kengaytirilgan qo'llanilishi o'zbek olimlari tomonidan allaqachon ishlab chiqilgan interfaol metodologiya mavjud bo'lgani uchun, bu metodlarni harbiy mashg'ulotlarga kengaytirish printsipliy yangi resurs emas, balki mavjud metodik bazani qayta yo'naltirish masalasidir.

Kompetentsiyaviy yondashuvning bosqichma-bosqich joriy etilishi. Xoliqov va Nishonaliyev ishlarida nazariy asos allaqachon mavjud bo'lib, bu yondashuvni harbiy o'quv dasturlariga kiritish institutsional qarshilikdan ko'ra ko'proq metodik ishlanma masalasi ko'rib chiqishni talab etadi.

Mission Command falsafasi (desentralizatsiyalashgan qaror qabul qilish) — ta'lim mashg'ulotlariga tatbiq etiladigan qismi kursantlarga noaniq vaziyatlarda mustaqil fikrlash imkoniyatini beruvchi o'quv vazifalari qisman qabul qilinishi mumkin. Biroq bu falsafaning to'liq institutsional shakli yuqori darajadagi ishonch madaniyatini va kichik komandirlarga keng vakolat berishni talab qiladi, bu esa ko'p mamlakatlarda, jumladan ko'plab postsovet harbiy tizimlarida, mavjud ierarxik boshqaruv an'alariga zid keladi.

Simulation-Based Military Education yondashuvining konseptual qismi (simulyatsiya orqali xavfsiz mashq qilish) universal qiymatga ega, biroq uning to'liq texnologik versiyasi (yuqori darajadagi virtual reallik, qimmat simulyatorlar) sezilarli moliyaviy resursni talab qiladi. Shu sababli bu yondashuv bosqichma-bosqich, arzon texnologik yechimlardan (oddiy kompyuter simulyatsiyalari, stol o'yinlari asosidagi taktik mashqlar) boshlab, resurs imkoniyati o'sishi bilan murakkablashtirilishi kerak bo'lgan yo'nalish sifatida baholanadi.

Blended Learning (aralash o'qitish) tizimi masofaviy va raqamli komponentlarni auditoriya mashg'ulotlari bilan birlashtirish g'oyasi qiymatli, biroq harbiy ta'lim muassasalarining yopiq, xavfsizlik talablariga bog'liq muhitida internet-asoslangan platformalarni keng qo'llash xavfsizlik nuqtai nazaridan cheklovlariga ega bo'lishi mumkin. Shu sababli bu yondashuv yopiq, lokal tarmoq (internet) asosidagi raqamli materiallar bilan cheklangan shaklda qabul qilinishi maqsadga muvofiq.

XULOSA

1. Harbiy ta'lim muassasalarida mashg'ulot ishlanmalarini tayyorlashda yetti komponentli modelning har bir blokini majburiy tarkibiy qism sifatida joriy etish, buning uchun yagona metodik andoza (shablon) ishlab chiqish tavsiya etiladi.

2. Mashg'ulotlarning texnologik blokida ssenariy asosidagi mashqlarning ulushini bosqichma-bosqich oshirish, dastlabki bosqichda past xarajatli (kompyuter asosidagi taktik simulyatorlar, rol o'yinlari) yechimlardan foydalanish maqsadga muvofiq.

3. Yo'riqchilar uchun "tuzilgan debriefing" (structured debriefing) metodikasi bo'yicha maxsus malaka oshirish kurslarini tashkil etish, chunki refleksiv blokning samarali amalga oshirilishi yo'riqchining maxsus metodik tayyorgarligini talab etadi.

4. Diagnostika tizimini yakuniy nazoratdan jarayonli baholashga yo'naltirilgan holda qayta qurish, buning uchun mashg'ulot davomidagi kuzatuv varaqalari va oraliq baholash mezonlarini ishlab chiqish zarur.

5. Harbiy ta'lim muassasalari va xorijiy hamkor ta'lim institutlari o'rtasida metodik tajriba almashish dasturlarini kengaytirish, ayniqsa ssenariy asosidagi o'qitish va simulyatsion texnologiyalar bo'yicha amaliy treninglarni tashkil etish tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Jo'rayev, R.H. (2019). Uzluksiz ta'lim tizimida pedagogik texnologiyalar integratsiyasi. Toshkent: Fan va texnologiya.
2. Quronov, M. (2018). Milliy tarbiya asoslari, tamoyillar va metodologiya. Toshkent: Ma'naviyat.
3. Muslimov, N.A. (2015). Bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari. Toshkent: Fan.
4. Nishonaliyev, U.N. (2020). Oliy pedagogik ta'lim didaktikasi va modernizatsiyalash strategiyalari. Toshkent: O'qituvchi.
5. Xoliqov, A. (2016). Pedagogik mahorat va oliy maktab pedagogikasi. Toshkent: Iqtisod-Moliya.
6. Sharipov, Sh. (2021). Talabalarning ijodiy-tahliliy fikrlashini rivojlantirish metodologiyasi. Toshkent: Noshir.
7. Xodjayev, B. (2017). Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti: darslik. Toshkent: Sano-standart.
8. Ishmuxamedov, R., Abduqodirov, A. (2019). Ta'limda innovatsion texnologiyalar: amaliy tavsiyalar. Toshkent: Iste'dod.
9. Babanskiy, Yu.K. (1982). Optimization of the Educational Process: A Methodological Approach. Moscow: Progress Publishers.

10. Bloom, B.S. (1956). Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. New York: Longmans, Green.
11. Dewey, J. (1938). Experience and Education. New York: Macmillan.
12. Gagne, R.M. (1985). The Conditions of Learning and Theory of Instruction (4th ed.). New York: Holt, Rinehart and Winston.
13. Kolb, D.A. (1984). Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
14. Schon, D.A. (1983). The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. New York: Basic Books.
15. Slastenin, V.A. (2002). Pedagogy: A Textbook for Students of Higher Pedagogical Educational Institutions. Moscow: Academia.
16. Verbitskiy, A.A. (1991). Contextual Learning in Higher Education: Theory and Technologies. Moscow: Vysshaya Shkola.
17. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. (2023). Yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Toshkent: Adolat.
18. O'zbekiston Respublikasining Qonuni. (2020). Ta'lim to'g'risida (O'RQ-637-son). O'zbekiston Respublikasi Qonun Hujjatlari Ma'lumotlari Milliy Bazasi.
19. Department of the Army. (2019). Army Leadership and the Profession (ADP 6-22). Washington, DC: Headquarters, Department of the Army (USA).
20. NATO Standardization Office. (2023). NATO Education and Training Directive (BI-SCD 075-003). Brussels: NATO Headquarters.